

Işık yüzlü Marksist¹

Nail Satlıgan

1970’te Paul M. Sweezy’nin, hala vazgeçilmez olan Marksist iktisada giriş kitabı *Kapitalizm Nereye Gidiyor*’un Türkçesi yayımlandığında, ona, Türkiye’nin devletçi (güdümücü) iktisat siyasetleri eşliğinde kapitalizme geçişin parlak bir özetini içeren bir “Önsöz” yazan Sencer Divitçioğlu sözlerine şöyle başlıyordu: “Monthly Review’de bulunan L. Huberman, P. Baran ve P. Sweezy sacayağı çağdaş Amerikalı Marxistlerin en önemlilerindendir. L. Huberman ve P. Baran öldüler. P. Sweezy bu sacayağından sağ kalan tek kişidir. Yorgun ve ihtiyarlamış olarak...” (çev. Aslan Başar (Başer) Kafaoğlu, Ağaoğlu Yayın Evi, 1970, s. 9).

2004 Şubat’ının sonunda Sweezy’yi yitirişimizin ardından geriye dönüp baktığımızda, yukarıdaki cümlelerin sonuncusundaki yargının fazlasıyla abartılmış olduğunu düşünmeden edemiyoruz. Bu satırların yazılmasını izleyen tam 34 yıl boyunca Paul Sweezy, düşünsel faaliyetini, hızını hemen hiç düşürmeden sürdürdü: Monthly Review’nun dünya Marksizmi içindeki yerini pekiştirdiği gibi, bu derginin hemen her sayısına, kendisi de şimdi doksan yaşını aşmış olan çalışma arkadaşı Harry Magdoff ile birlikte kaleme aldığı “Review of the Month” (ayın “icmal”i) yazılarıyla, çok sayıda kitaba denk düşen — ve nitekim belli aralıklarla kitaplaştırılan — bir uygulamalı Marksist teori birikiminin yaratıcısı oldu. Bir nokta daha var: 1970’ten 34 yıl geriye gidersek 1936’ya geliriz ki o tarihte Sweezy 26 yaşında bir delikanlıydı; London School of Economics ünlü antikomünist von Hayek’in “rahle-i tedris”inden geçmiş olmanın kışkırtıcı, Troçki’nin *Rus Dev-*

¹ Bu yazı daha önce *İktisat Dergisi*’nin 451. sayısında yayınlanmıştır.

riminin Tarihi'ni okumuş olmanın özendirici etkisiyle henüz çiçeği burnunda bir Marksistti. Demek Sweezy, imrenilesi bir uzun ömürlülüğün (1910-2004) mümkün kıldığı bir kıdemin en az yarısını “yorgun ve ihtiyarlamış olarak” geçirmiş oluyor. Paradoksun sırrını, gene S. Divitçioğlu'nun “sacayağı” benzetmesine başvurarak bulabiliriz. Bu mecaz bir ortaklaşa çalışma üslubunu dile getiriyorsa, Sweezy'nin Huberman ve Baran'ın ölümlerinden sonra hiçbir zaman inzivaya çekilmediğini hatırd tutmak gerekir. Önce Harry Magdoff (*Emperyalizm Çağı*), daha sonra John Bellamy Foster, Robert W. McChesney, Michael D. Yates, kısa bir süre için Ellen Meiksins Wood gibi çalışma arkadaşlarının adları, derginin künyesinde hep Sweezy'ninkinin yanı başında yer aldı.

Sweezy'nin *Kapitalizm Nereye Gidiyor*'unun hala vazgeçilmez bir ders kitabı olma niteliğini koruduğunu söyledim. Bunun çeşitli nedenleri var. Birincisi, bazı Marksistlerin düşündüklerinin tersine, Marx'ın *Kapital*'inin, Marksist kapitalizm teorisini öğrenmek için didaktik açıdan en uygun başlangıç noktası olmamasıdır. İkincisi, Sweezy'nin kitabının yayımlanışını izleyen yarım yüzyılda çıkmış “ekonomi politik el kitapları”nın büyük bir bölümünün, o dönemde bir devletler topluluğu halinde örgütlenmiş olan Stalin'ciliğin ekonomi politliğini Marksist terimlerle haklı çıkarmayı gözetken, o arada klasik ve özgün Marksizmi, kaçınılmaz olarak bir “resmi ideoloji”ye dönüştüren bir anlayışın ürünü olmasıdır. Üçüncü olarak ise, kitabın kendi meziyetleri üstünde durmak gerekir.

Sweezy, kitapta, Marx'ın değer, birikim ve bunalım teorisini sergiledikten sonra çok sayıda önemli teorik tartışmaya değinir; hatta bir emperyalizm ve faşizm tahlili sunarak Marx sonrası Marksizm alanına el atar. Kitabın ilk kez yayımlandığı 1942 yılı, bugün geriye dönüp baktığımızda çok daha rahatça saptayabiliyoruz ki yalnız genel olarak dünya için değil, bütün ülkelerin sosyalistleri için de, İngilizcenin *lingua franca* haline gelmek üzere olduğu bir tarihtir. Sweezy bu kitapla Anglosakson Marksizm tartışması üzerinde kalıcı bir etki yarattı. Yazarın kendi deyişiyle “Kısa zamanda çok sayıda yabancı dile çevrilen bu kitabın, Marksçı iktisadi teorilerin incelenip yorumlanışının sistemleştirilmesinde önemli bir etkisi oldu.” (Paul M. Sweezy, “Monopoly Capitalism,” *The New Palgrave: Marxian Economics*, hzl. John Eatwell, Murray Milgate, Peter Newman, London Macmillan, 1987, s. 300). Divitçioğlu'nun değerlendirmesiyle “Eser ... Marksist ekonomi politigi toparlamak ve İngilizce konuşan dünyaya Marx'ın ölümünden sonra Alman marksist iktisatçılar tarafından yapılan tahlilleri tanıtmak amacı ile yazılmıştır.” (Divitçioğlu, “Önsöz,” s. 10.) O kritik dönemeçte, “Alman Marksist iktisatçıları”nın, daha doğru bir ifadeyle, Almanca yazıp da, Marksist olan ya da sadece Marx ile ilgilenen düşünürler (Engels, Kautsky, Polonyalı Luxemburg, Avusturyalı Böhm-Bawerk, Polonyalı-Rus von Bortkiewicz, Grossmann, emperyalizm teorisinde Lenin'in esin kaynağı Hilferding vb.) katkılarını içeren bir *compendium*'u, Almancaya ve kıt'a Avrupa'sı sol kültürüne olan nüfuzuyla belki yalnızca Sweezy kaleme alabilirdi.

Gelgelelim *Kapitalizm Nereye Gidiyor*'un, bir ders kitabı olarak “vazgeçilmez” oluşu, elbette, onun “ideal” ya da mükemmel olduğu anlamına gelmez. Kitap, içerdiği “sistemleştirme” ile, savaş sonrası dünyada Marksist iktisat teorisinin öğrenilip

tartışılmasını kolaylaştırdığı kadar, bu tartışmanın, niceleyici boyutu aşırı vurgulanmış bir değer teorisi yorumu üzerinde yoğunlaşmasında, değer biçimi tahlilinde ifadesini bulan özgül biçim sorunsalının geniş ölçüde ihmale uğramasında da, belirleyici oldu. Keza Marksizm’de parasal alanın uzun süre, neo—klasik iktisatta olduğu gibi daha çok, “gerçek” iktisadi süreçleri örten bir tür peçe olarak ele alınmış olmasında Sweezy’nin yaklaşımının etkisi büyüktü.

Bu noktada, *Kapitalizm Nereye Gidiyor*’a damgasını vuran niceleyici çerçevenin ve onun beraberinde getirdiği matematiksel tahlilin, ancak 1980’li yılların başlarından bu yana bazı Marksist çevrelerin şimşeklerini üzerine çekmeye başlayan bir boyutuna değinmek yerinde olur. Sweezy, *Kapital*’in III. cildinin yayımlanışından hemen sonra başlayıp bugüne dek süren “dönüşüm sorunu” tartışmalarını yorumlarken hem von Böhm—Bawerk’in Marx’a yönelttiği tutarsızlık eleştirisine hem de von Bortkiewicz’in bu “tutarsızlığa” bulduğu çözüme hak verir. Bortkiewicz’in yaklaşımı, emek—zamanları yansıtan mübadele değerleri ile ortalama kar haddini cisimlendiren üretim fiyatları arasındaki dönüşüm sorununu eş zamanlı denklemler cebri yardımıyla çözmeye dayanıyordu. On yıllar boyunca Sweezy’nin otoritesinin onayıyla gerek akademik gerek Marksist çevrelerde neredeyse itirazsız kabul gören bu çözümün, giderdiği umulan “tutarsızlık”tan çok daha vahim aykırılıklara yol açtığı 1970’li yıllarda görüldü. Eş zamanlı denklemler cebri üretilim süreci (teknolojik değişme, sınıf mücadelesi) gibi, gerçek zamanda şekillenen bir alana uygulanışı, Marksist iktisadi tahlili zaman boyutundan yoksun bırakmak anlamına geliyordu. Ian Steedman’ın başını çektiği bir çığır, Bortkiewicz’in cebirsel çerçevesini, dönüşüm sorunu tartışmalarının ilk evresinde su yüzüne çıkmamış sorun alanlarına uygulayarak yeni yeni “tutarsızlıklar” türetti. Bu yeni sorunlara, eş zamanlı denklemler cebri üretilim, hemen hemen aynı anlama gelmek üzere Walras’çı genel denge yaklaşımının çerçevesi içerisinde kalınarak çözüm bulmak da, artık mümkün değildi. Sonuç, azımsanmayacak sayıda Marksist toplumsal bilimcinin önce Marksist iktisat teorisini, ardından, adım adım gelişen bir süreç içinde, genel olarak Marksizmi, sonra sosyalizmi, en nihayet de her türlü solu terk edişi oldu. Sweezy’yi eleştiren Marksistlerin bir temsilcilerinin deyişiyle “Walras’çı Marksizmin psikopatolojisi” (Alan Freeman) olarak tanımladıkları bu görüngüden Kapitalizm Nereye Gidiyor’un birinci derecede sorumlu olduğu, olgusal gerçeklik payı su götürmez bir iddiadır. Şu da var ki, bütün bu hercümerci doğuran sorunların kökeni, Marx’ın yapıtının tümü içerisindeki yerleri, tartışmanın tarihçesi konusunda bilgilenmek, bir başka deyişle tartışma içinde bilinçli bir yer almaya hazırlanmak için en uygun başlangıç noktalarından birisi, hala Sweezy’nin kitabıdır.

* * *

Kapitalizm Nereye Gidiyor’a farklı bir açıdan dönmeye çalışalım: Kitap, Marx’ın iktisadına bir giriş niteliğiyle Marksist tartışmaları özetler; o arada, Sweezy’nin kendisinin bu soruya cevabının ne olduğunu ana hatlarıyla sezdirir. Bu yaklaşımı “eksik tüketimci” olarak nitelendirenler çok oldu. Bence, bu yargıyı enikonu görelileştirmek gerekir. Sweezy, her şeyden önce, kapitalizmin iktisadi çöküşünü tüketim malları talebinin yetersizliği ya da — değişmez sermaye girdisinin sürekli artışının sonucu olarak — kar hadlerinin azalışından türeten görüşlerden kendini ayırmaya

çalışır. Sweezy'ye göre, kapitalizm bir iktisadi durgunluk eğilimi barındırsa da, siyasal müdahale yoluyla bu eğilimin aşılması mümkündür. Bu, onun Keynes'e en çok yaklaştığı uğraktır. Bu açıdan bakıldığında “kapitalizmin nereye gittiği”, ekonominin tunç yasalarından çok birbiriyle mücadele halindeki sınıfların stratejileri ve bu sınıflar arasındaki güç dengelerine bağlıdır. Bu noktada, Sweezy'nin temel fikirlerinden bir başkasına dikkat çekmek yerinde olur. Sınıf mücadelesi, çoğunlukla ulusal çerçeve içinde açılıp gelişse de bu çerçevenin ötesine taşar. Kapitalizmin nereye gittiği, dünya ekonomisi, emperyalizm ve milliyetçilikler arası çatışmalardan ayrılamaz. Sweezy'nin, bazılarınca “üçüncü dünyacılık” olarak yerilecek olan düşünce çizgisinin başlangıcında böylesine isabetli bir saptamanın yer aldığını göz ardı etmemek gerekir.

Sweezy'nin Marksizme katılımı *New Deal* ve anti-Hitler koalisyon dönemine rastlar. Bunlar, ABD ile Sovyetler Birliği'nin Nazi Almanya'sına karşı askeri ve siyasal ittifak içinde olduğu yıllardır. (Sweezy'nin o sırada Almanya'daki ABD işgal kuvvetleri içinde istihbarat subayı olarak görev yapmış olması, ne yazık ki ülkemizde, sözümlerine “reel sosyalizm”in şu ya da bu merkezine yaranmayı komünistlik sayanlar tarafından CIA ajanlığı imalarına malzeme yapılmak istendi.) Savaş bitip de ABD burjuvazisi dış siyasette militan bir antikomünizme yönelince Sweezy, yeni koşullarda yapılması gerekenin, bağımsız bir sol inşa etmeye çalışmak olduğunu düşünenler arasında yer aldı. *Monthly Review*, 1949'da Leo Huberman ile birlikte kurduğu derginin — ve daha sonra kurulan yayınevinin — adı oldu. Dergi, ABD antikomünizmi ile Sovyet “komünizm”i arasındaki cepheleşmenin dışında kalarak 1960'lı yıllarda — İngiltere'deki *New Left Review*'ya benzer şekilde, ama siyasal pratiği ondan çok daha fazla vurgulayarak — “yeni sol”un teorik odak noktalarından biri olacaktı.

1950'li yıllarda faal siyasetin kenarına çekilmiş olan Sweezy'nin ilgi alanı içinde teorik sorunlar ön sıraya geçti. Bunlar arasında Sweezy'nin feodalizmden kapitalizme geçiş konusundaki açıklamasını vurgulamak gerekir. O tartışmanın bir başka merkezi figürü, iktisatçı ve tarihçi Maurice Dobb, bu geçişi toprak sahipleri ile köylüler arasındaki sınıf mücadelesi, bunun sonucu olarak her iki sınıfın yeni bir bileşimden geçmesi, nihayet iki yeni temel sınıfın — burjuvazi ile proletaryanın — oluşmasıyla açıklıyordu. Sweezy, bu Ortodoks-Marksist yaklaşıma karşı, Avrupa, Afrika ve Amerika arasındaki üç taraflı ticaretin kapitalizmin oluşması açısından önemini vurguladı. Bu, dünya pazarının, kapitalist gelişmenin sonucu olarak değil, başlangıç noktası olarak görülmesi demekti. Sweezy ve *Monthly Review* okulunun geçen yüzyılın ikinci yarısının Marksizmi içinde üçüncü dünyacı bir damar sayılmış olmasının ikinci bir dayanağı burada yatar. Kapitalizm başından beri bir “dünya sistemi” idiyse, sistemin aşılmasının ille metropollerde başlaması gerekmez; sistemin “çevre”sinden de başlayabilir. Böylece devrimin başlangıç noktası, Marx'ta metropollerin proletaryası, Lenin'de ise emperyalist zincirin “en zayıf halkası” iken kapitalist çevreye taşınmış oluyordu. Sweezy'nin Küba devrimine çalışma arkadaşlarıyla birlikte duyduğu büyük yakınlığın kaynağını da burada aramalıyız.

Ancak *Monthly Review*'nin ve onun başyazarının, işçi sınıfı hareketinin geçmişinin ortaya çıkarmış olduğu terimleri kullanacak olursak, “ikameci” olan, ama “öncücü” olmayan bu görüşlerinin, esas olarak *Tekelci Kapitalizm* (1966; Paul A. Baran, Paul M. Sweezy, çev. Filiz Onaran, Ankara, Doğan Yayın Evi, 1970)'in yayımlanışıyla örtüşen görece kısa bir zaman dilimiyle sınırlı kaldığını, en geç 1980'lerin başlarından beri işçi sınıfının dönüştürücü “eyleyciliği” konusundaki klasik Marksist tutuma dönmüş olduklarını kaydetmeden geçemeyiz. Hele 1980'li yıllarda dünya solunda proletaryaya “veda” modası pek çoklarını etkilemişken Sweezy ile arkadaşları, bu akıma hiç yüz vermediler. Sweezy'nin aramızdan ayrıldığı gün, *Monthly Review*'nin ağ sayfasında yer alan bir yorumun başlığının “Can the Working Class Change the World (İşçi Sınıfı Dünyayı Değiştirebilir mi?)” (Michael D. Yates) oluşu ve yazının soruya olumlu cevap veriş bu açıdan anlamlıdır.

Böylece, Sweezy üzerine yapılacak her türlü dünden bugüne değerlendirmesinin, olmazsa olmaz ögesine gelmiş olduk: *Tekelci Kapitalizm*'e. Sweezy'nin, arkadaşı P. Baran ile birlikte yazıp onun ölümünden sonra tek başına yayıma hazırladığı bu kitap, kendisinin yapıtları arasında, Marksist öğretinin esaslarını bozmak anlamında “revizyonizm” suçlamasını en çok üzerine çekmiş olandır. O dönem, dünyanın her tarafında milyonlarca genç insanın, bir eleştiri silahı olarak Marksizmi keşfetmenin coşkusuyla yaşadığı, bu coşkunun bir bölümünün bazen Marksistlerin kendi arasındaki tartışmalara abartılı suçlamalar şeklinde yansıdığı bir zamandır. Ama *Tekelci Kapitalizm* örneğinde, Baran ile Sweezy (B/S) tarafından açıkça sahip çıkılmış bir “revizyon” söz konusudur.

B/S'ye göre kâr haddinin azalma eğilimi yasası, kapitalizmin serbest rekabetçi döneminde geçerlidir. Tekelci kapitalizm döneminde geçerli olan yasa ise, B/S tarafından formüle edilen şekliyle “fazlanın artma eğilimi”dir. (İngilizce aslı *surplus* olduğu için buna “artığın artma eğilimi” de diyebiliriz.) Marksistler arasında, B/S'nin tekelci sermaye tahlili böylesine “revizyonist” bir temele dayanıyor diye kitaptan uzak duranlar varsa, bir uygulamalı Marksist iktisat şaheserini okuma tadından kendilerini yoksun bıraktıklarını bilmelidirler. Marksist gelenek içinde yazılmış başka pek az yapıt vardır ki, çağdaş kapitalist emperyalizmin hegemonyacı ülkesinin azınlık diktacısı iç yüzünü örten burjuva demokrasisi maskesini bu denli acımasızca düşürsün; o arada, yalnız iktisadi boyuta odaklanmanın çok ötesine geçip, askerlik, antropoloji, diplomasi, ırk, ulusal ve uluslararası siyaset vb. düzlemlerini işin içine katan mükemmel bir “makro-sosyal” bilim örneği versin. “Revizyon”a gelince, burada, olsa olsa eski deyimle bir “nakıs teşebbüs” söz konusudur. Çünkü B/S'nin “fazla”sı ile Marx'ın artık değeri arasındaki soyutlama düzeyi ve kapsam farkını bir yana bıraksak bile fazlanın artma eğilimi kâr haddinin azalma eğilimini nakzetmez. Hatta kapitalizmin gelişmesinde, bir yandan artık değer haddi ve kütlesi artarken, öbür yandan kâr haddinin azalışı — “uzun süreler” için dahi — tipik bir örüntüdür.

Tekelci Kapitalizm'in belki en büyük sorunu, başka bir yerde, bugünden bakıp anladığımız kadarıyla, kapitalizm tarihinin en uzun soluklu hızlı büyüme döneminden geçerken, bir “durgunluk” eğilimi teşhis edip, bunu neredeyse mutlaklaştırmasında, yatar. Kapitalizmin uzun dönemli hareket yasalarından yola çıkarak İkinci Dünya

Savaşı sonrasının inişli çıkışlı evrimini açıklamaya dönük daha olgun sentezlere B/S'nin *Tekelci Kapitalizm*'inden sonra ulaşıldı. Bunlar arasında Ernest Mandel'in *Der Spätkapitalismus* (1972)'u başta gelir. Ama Mandel'inki olsun başka yapıtlar (söz gelimi Paul Mattick'in 1969 tarihli *Marx and Keynes*'i) olsun gökten zembille inmedi; B/S'nin açtığı çığır izlenerek, verdikleri ipuçları geliştirilerek yaratıldı.

“Che” Guevara'nın, bütün öteki olumlu özellikleri es geçilmemek kaydıyla, büyüleyici güzelliğinden söz edildiğinde rahatsız oluyor muyuz? O halde Sweezy'nin de hakkını yemeyelim...

Sweezy'nin ölümünden sonra yazılmış “ağıtlar”da, fiziksel çekiciliğine düzülen övgülerden geçilmiyordu. Kimi (ünlü Hintli Marksist iktisatçı Prabhat Patnaik), Sweezy'nin yakışıklılığını “olağanüstü”, kimi (Amerikalı radikal iktisatçı Robert Pollin), “destansı” buluyordu; onu bir “Yunan tanrısı”na benzetenler (Amerikalı iktisat tarihçisi Alice Thorner) de vardı.

Aslında bu iltifatlar zincirinin uzun bir geçmişi, bir de umulmadık başlatıcısı var. Akademik neo-klasik iktisadın “duayen”i Paul Samuelson, altmış beş yıl önce Harvard Üniversitesinde Sweezy'nin okul arkadaşıydı. O günlerde düzenlenen ve ünlü Avusturyalı iktisatçı Joseph Schumpeter ile 29 yaşındaki Sweezy'nin Wassily Leontief'in yönetiminde “kapitalizmin geleceği”ni tartıştığı bir açık oturumla ilgili anılarını anlatırken, Kral Arthur efsanelerinden alınma bir sahne kurar (John Bellamy Foster, “Remarks on Paul Sweezy on the Occasion of His Receipt of the Veblen–Commons Award,” *Monthly Review*, c. LI, Nu.: 4, Eylül 1999, s. 39-40'tan Paul Samuelson, “Memories,” *Newsweek*, 2 Haziran 1969, s. 84). Samuelson'ın bu hikâyecikte Schumpeter'a biçtiği rol “hilebaz büyücü” (*foxy Merlin*), Sweezy'ye uygun gördüğü karakter ise Kral'ın kusursuz şövalyesi “genç Sir Galahad”dır. Samuelson'a göre tanrılar adaletsiz davranmış, Sweezy'ye “parlak bir zeka”nın yanı sıra “güzel bir yüz ve nüktedanlık” da vermişti. Sweezy o gün çok göz doldurmuş olmalı ki Samuelson “O gece ona yıldırım çarpsaydı herkes, tanrıların hasedini üstüne çektiğini düşünecekti” diye devam eder.

Eskiden bizde, hayatının olgunluk çağına gelip de, iç dünyasının güzelliği yüzüne vurmuş insanlara “nur yüzlü” denirdi. Ne ki bu sözün, Sweezy gibi tutarlı bir maddecîye pek yakışmayacak ruhani bir tınısı var. Bana “Müteveffayı nasıl bilirdin?” diye soran olsa içimden, şöyle cevap vermek gelir: “Işık yüzlü bir Marksistti. Kitaplarıyla benim ilk öğretmenlerimden oldu. Memleketime uğradığında, sofrasında bulunmak onurunu yaşadım. Babası hasebiyle çok zengindi. İçinden çıktığı sınıftan başka kimseye ihanet etmedi. Bütün hayatı boyunca, ülkesinin mazlumlara ezmesi için uğraştı. Işık içinde yatsın!”